

МИКОЛА БАБАК: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ СУЧАСНИКА

Розглянуто життєвий та творчий шлях відомого українського художника, письменника та колекціонера Миколи Бабака. Особливо підкреслено патріотизм митця, його любов до рідного краю, історичної спадщини нашого народу, традицій та звичаїв українців. Показано неймовірну працьовитість і талант представника черкаської творчої інтелігенції.

Ключові слова: художник, письменник, колекціонер, історична спадщина, традиції та звичаї, творча інтелігенція.

Рассмотрен жизненный и творческий путь известного украинского художника, писателя и коллекционера Николая Бабака. Особенно подчеркнута патриотизм мастера, его любовь к родному краю, историческому наследию нашего народа, традициям и обычаям украинцев. Показано невероятное трудолюбие и талант представителя черкасской творческой интеллигенции.

Ключевые слова: художник, писатель, коллекционер, историческое наследие, традиции и обычаи, творческая интеллигенция.

It is devoted to the course of life and the career of the well-known Ukrainian artist, writer and collector Mykola Babak. Especially it is underlined the master's patriotism, his love to the native land, the historical heritage of our nation, the Ukrainians' traditions and customs. It is shown the unbelievable zeal and talent of the representative of the Cherkasy creative intelligentsia.

Keywords: artist, writer, collector, historical heritage, traditions and customs, creative intelligentsia.

Черкащина з давніх-давен славиться своїми митцями: художниками, письменниками, поетами, скульпторами – неординарними особистостями. На нашу думку, саме такі творчі особистості є генератором і суспільним транслятором культурних і духовних цінностей українського народу і, саме Микола Бабак – це один з багатьох, ким пишається сучасне українське мистецтво. Поліспрямованість сучасного мистецтва – це оприлюднення виходу у зовнішній світ, міжконтинентальний простір у різні частини світу як організована наявність розмаїття регіональних шкіл з явними відцентрованими номінаціями. Тенденція до виокремлення яскраво виявилася вже у 1960-ті роки. На хвилі нових уявлень про злам «залізної завіси» і спроб вільної творчої авторської інтерпретації у єднанні з вільнодумством усіх сфер літературно-мистецької культури з'явився потужний струмінь шістдесятництва. 1980-ті роки, для яких характерний синдром «ідеологічних обченьків», виплекали нову групу небайдужих митців. На Черкащині це була група ініціативних новаторів в особі Івана Бондаря, Віктора Олексенка, подружжя Олександрі та Миколи Теліженків, Івана Фізера, Василя Цимбала, легендарного Данила Нарбута і, звичайно, Миколи Бабака. Про життя та творчість останнього написано не дуже багато наукових статей [1-5], в основному це

статті в періодичних виданнях та інтерв'ю [6-14], але різнобічність та багатогранність його постаті ще не досить вивчена. Тож, на нашу думку, дуже доречно і необхідно вивчити історію життя та творчість відомого земляка – нашого сучасника Миколи Бабака. Насамперед, в аспектах культурологічним та історичним, аби збагнути природу його творчості, що вириває з народних мистецьких джерел.

10 червня 1954 р. у с. Воронинці Чорнобаївського району на Черкащині народився М. П. Бабак [1; 4]. Після закінчення Мельниківської середньої школи відслужив у лавах Радянської Армії. Повернувшись у 1974 р., деякий час працював художником-оформлювачем на Черкаському об'єднанні «Азот», а згодом – на Черкаському комбінаті художньої реклами. Та йому не сиділося на місці, хотілося нових вражень. У 1978 р. подорожує до Ленінграду та Прибалтики. У 1979 р. Микола їде до Красноярська, де знайомиться з групою художників, випускників Ленінградського вищого художньо-промислового інституту ім. В. І. Мухоміної, і разом з ними протягом шести років працює над здійсненням різноманітних монументальних проєктів (розписів, мозаїк, вітражів) у Красноярську, Кемерово, Белово, Новокузнецьку, Якутську, Магадані, Усть-Нері. У 1985 р. здійснює подорож до Середньої Азії та Закавказзя.

У 1986 р. М. Бабак повертається в Україну на Черкащину. У цей період він створює серії графічних робіт за мотивами творів М. Гоголя та поезій В. Симоненка. Починає виставлятися, бере участь в Республіканській виставці ілюстрації і мистецтва книги в Галереї НСХУ м. Київ. Його запрошують у Москву для участі в роботі творчої групи молодих художників колишнього СРСР. У цьому ж році він створює графічну серію робіт за мотивами творів Т. С. Еліота. У 1987 р. стає учасником ще двох групових виставок, які проходили в Галереї НСХУ Києва: Першої Республіканської виставки «Молодість України» та Республіканської виставки «50 років Спільці художників України». У 1989 р. Микола бере участь у симпозиумі молодих художників України «Седнів – 89». У цей час він створює цикл живописних робіт, частину яких, а саме триптих «Де ви тепер, кати моєго народу», після звітної виставки було закуплено Національним художнім музеєм (м. Київ). У цьому ж році М. Бабак стає учасником Другої республіканської молодіжної виставки у м. Київ та у Міжнародному бієнале «Імпреза – 89» у м. Івано-Франківськ.

У 1990 р. М. П. Бабак стає членом НСХУ [15]. Дев'яності роки були доволі плідними для митця. Він стає одним із засновників видавництва «Родовід» та головним редактором однойменного журналу. Наступного року видає антологію поетів Черкащини «Толока», де публікує цикл своїх поезій. Продовжує займатися мистецтвом: бере участь у Міжнародному бієнале українського мистецтва та в груповій виставці у Музеї пластичного мистецтва у м. Львові. У 1992 р. М. Бабак стає одним із організаторів і координатором літературного гурту «Гідрокартізон», до складу якого, крім нього, ввійшли Іван Лаврінченко, Сергій Левченко, Євген Найден та Микола Воробйов. Він видає збірки літературної групи «Боже, ми вільні» та «Доба туманів». Остання збірка мала незвичне і доволі цікаве оформлення, завдяки книжковому графіку Віктору Олексенку. Ця книга була нагороджена дипломом за краще художнє оформлення та видавничє мистецтво. У 1994 р. М. Бабак бере участь у Першому Київському художньому ярмарку, що проходив в Українському домі. У 1995 р. Микола працює в редколегії газети «Місто», де публікує культурологічні та мистецтвознавчі матеріали [16; 17]. Невдовзі в 1997 р. відбулася його перша персональна виставка в Черкаському художньому музеї. В цей період він пише роман «Вільхова кров», за який отримує диплом «Найвизначніші люди і події Черкащини 1998 року» в номінації «Книга року». Згодом, в 1998 р., він стає учасником виставки «Ноїв ковчег» (Живопис України другої половини ХХ століття) та Всеукраїнського триєнале «Живопис – 98» у Києві. У 1999 р. проходить його друга персональна виставка «Telluris» у Національному художньому музеї м. Києва, а в 2001 р. виходить його другий роман «Едемські біси».

Крім літературної та видавничєї діяльності, Микола 90-х років займається колекціонуванням. На сьогодні він має великі колекції народної ікони (500 експонатів), народної картини (200 експонатів),

сільської фотографії (чотири тисячі експонатів) та житкових речей Середньої Наддніпряни.

Колекціонуванням Микола Бабак почав займатися випадково. У дев'яності роки його друзі запросили з'їздити до Польщі, де на базарі він побачив велику кількість старовинних ікон, серед яких були унікальні зразки української ікони Середнього Подніпров'я. Побачене у Польщі Миколу шокувало. Відтоді він почав збирати свою колекцію: через знайомих, оголошення у газетах та й просто, їздячи селами, викупував і вимінював образи у людей, купував їх в антикварних магазинах тощо [8-9; 11]. Кошти від своєї літературної та мистецької діяльності витрачав на те, аби придбати кращі зразки українського іконопису. Проте найвизначнішим здобутком для нього був обмін колекції українського народного живопису на ікони Центрального Подніпров'я із колекції київського колекціонера Володимира Біланджера. Саме з того моменту його колекція стала системною і ґрунтовною.

Своє захоплення колекціонуванням він вперше виставив на широкий загал у 2000 р., видавши альбом «Ікони Шевченкового краю», в якому була представлена частина ікон з його колекції. У 2001 р. М. Бабак презентував українську народну ікону Середньої Наддніпряни, наївний живопис, фотографії, рушники з власної колекції в НЦНК «Музей Івана Гончара». В лютому 2004 р. у Черкаському обласному художньому музеї відбулася виставка «500 шедеврів Українського народного іконопису Центрального Подніпров'я XVIII – ХХ ст.» (із приватної колекції М. Бабака).

За визначенням фахівців, його колекція ікон є найвагомішою і однією з найбільших в Україні. Вона налічує п'ятсот експонатів. За кожною з ікон – своя історія. Ось одна з них. Опинившись у випадковій хаті, Микола звернув увагу на електрощиток; зметукував, що це ікона, вгадав за нерівністю під сантиметровим прошарком білення характерну врізну шпонку. У дошку було вкручено залізні гаки з фаянсовими чашечками для кріплення проводки [13].

Унікальність колекції ікон М. П. Бабака в тому, що це колекція українських хатніх ікон Центрального Подніпров'я XVIII – ХХ ст., це той прошарок українського мистецтва, якого не було і вже не буде в жодній із світових культур [10]. У ті часи кожна українська оселя мала свій хатній іконостас, проте звичайний селянин не міг дозволити собі придбати ікону, писану монахом. Таким чином, ікони писали звичайні малярі-богомази, перетворюючи канонічні образи в народні, вносячи в них риси родичів та односельців. Нерідко додавали фольклорно-естетичні елементи, елементи українського рослинного орнаменту. На багатьох іконах Богородиця подібна до звичайної української жінки, Великомучениці Варвара, Параскева та Катерина схожі на красивих українських дівчат, а Микола – мудрий, благочинний чоловік. Саме оця близькість образів святих до українського життя та ментальності ставить українську народну ікону на вищі щаблі світового мистецтва.

Його колекція вимагала не лише великих фінансових затрат, але і кропіткої праці. Практично завжди експонати потрібно було реставрувати, чим

він і займався самотужки щоденно протягом дванадцяти років. Лише у найскладніших випадках звертався за допомогою до художника-реставратора Віктора Крючкова.

Згодом М. П. Бабак зрозумів, що його колекція не може належати лише йому, вона має значення національного масштабу. Тому в 2004 р. він передав її Черкаському художньому музею для постійно діючої експозиції, щоб сучасники могли прийти і пошанувати істинні святині, створені нашими геніальними предками. Крім того, його колекція ікон була ґрунтовно досліджена у монографії «Народна ікона Середньої Наддніпрянщини XVIII – XX ст. у контексті селянського культурного простору» (2009 р.), авторами якої були М. Бабак та доктор мистецтвознавства О. Найден [6; 8; 9; 11; 13]. Монографія вийшла накладом утисячу примірників, тому вважається раритетним виданням. Над книгою працювало четверо, крім самого Миколи Бабака. Його дружина Вероніка впорядковувала і готувала монографію до видання, Олександр Найден – автор текстів, Олексій Матвеев – художник книги. У 2010 р. видання та її автори стали лауреатами Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка – найпрестижнішої премії держави [18]. На Львівському книжковому форумі монографія стала «Кращим виданням форуму», на конкурсі «Мистецтво книги» отримала диплом ім. Івана Федорова, а на ХІВсеук-раїнському рейтингу «Книга року – 2009» перемогла у номінації «Візитівка» і взяла гран-прі як головний переможець.

У Миколи Бабака є ще одна, не менш цінна і вражаюча колекція старих сільських фотографій. У майбутньому М. Бабак планує створити книгу «Сільська фотографія Середньої Наддніпрянщини», в якій збирається описати свою колекцію, що налічує чотири тисячі фотографій. Сільська фотографія – абсолютно не досліджена тема, тому її вивчення стане культурною бомбою. М. Бабак пропонує новий погляд на українське мистецтво фотографії [3; 7]. Його виставка «Українська ретроспектива» – це не просто виставка, а виставка-дослідження. Вона поєднує два роди художніх матеріалів: народні ікони та сільські фотографії. Експозиція побудована на їх зіставленні таким чином, що споглядач усвідомлює як одне (фотографії) витікає з іншого (ікон). Механізм передачі традиції завдяки роботі художника стає видимим.

Ікону і фотографію легко протиставити одну одній. Як «сакральне» – «побутовому», «рукотвірне» – «механічному» [13]. Виставка Миколи Бабака зображує умовність такого протиставлення. Вона представляє українське мистецтво XVIII – XX ст. як єдину традицію, в якій «фотографія» чи «ікона» є тільки різними формами, в яких втілюється єдина креативна енергія народу. Художні матеріали Центрального Подніпров'я представлені на виставці як єдина авторська інсталяція. Творчість М. Бабака сягає корінням глибин історичного минулого Подніпров'я.

Вивчаючи сільську побутову фотографію, М. Бабак вирішив збільшити її до розмірів ікони. Ефект виявився вражаючим. Так з'явилася серія фотоінсталяцій, артпроект, який художник назвав

«Небесна хроніка». Частина фотоінсталяцій було представлено в Черкаському художньому музеї. Персональна виставка «Небесна хроніка» успішно пройшла в Черкасах у 2004 році.

У передмові до ілюстрованого каталогу художній критик Михайло Сідлін зауважив: «У скромних історіях маленьких людей відбивається весь світ. Сільське виростає до масштабів усесвітнього» [3]. Фотоінсталяції М. Бабака викликають невідомі емоції та непрості думки у глядача. Усі світлини він збільшив, щоб виділити сліди історії (заломі і осипання, відбитки рук тощо), що залишилися на них. Багатократне укрупнення первісно невеликих фотокарток породжує інший масштаб – не тільки пластичний, а ідейний. Те, що було непомітним у забутому альбомі, стає виразним на музейній стіні під поглядом спостерігача. Історія Черкащини ХХ століття завдяки цій зміні оптики ніби оживає.

Перш за все, Микола Бабак опоетизував своє рідне село. Так, для інсталяції «Діти твої, Україно» він використовує дитячі світлини, ганчірні ляльки і наївний портрет, створюючи цілісний образ сільського дитинства [12; 15]. Але значення цих інсталяцій виходить далеко за межі поетизації наївності.

У 2004 р. М. П. Бабаку були присуджено звання Заслуженого художника України [1; 4]. Його роботи виконано у напрямках гіперреалізму, неоекспресіонізму та трансавангарду. Також він дотримується концептуальних та стильових принципів поставангарду.

У картинах М. Бабака крізь абсурд і певну сюрреалістичну буденність проступає гірко-терпкий шем руйнації, вмирання і тління, який споконвіку становив поетику і космологію пустки. Пустка в українських традиціях – не просто пуста хата, а спустошена душа і ошукана пам'ять. Ось цією поетикою пустки, коли смерть і забуття чатують біля порогу, а душа перехожого, відчуваючи їх, обгортається захисною габою щему і споминів, віє від окремих, особливо ранніх, картин Бабака. Це насамперед «Вечір тихої скорботи» (1986 р.) – туга за сотнями лугових козачьих сіл історичної Полтавщини, потоплених водами штучного Кременчуцького моря – образотворча предтеча роману «Вільхова кров». Це також «День ненароджених птахів» (1988 р.), «Пора кільцювання» (1988 р.), «Натюрморт» (1987 р.), «Дві душі» (1989 р.). Останні дві картини позначені ознаками неоекспресіонізму. Однак неоекспресіонізм здійснює тут водночас деструктивно-руйнівну функцію і функцію створення, становлення.

У «Натюрморті» зафіксований момент руйнування і трансформації світу звичайних предметів (посудини, меблі, рибини) під вольовим натиском ритмо-живописних факторів. Простір картини при цьому втрачає об'єктивну цілісність, розпадається на просторові соти, кишені, гаманці із своїми дрібними подобами посудин – елементами часопростору [1; 2].

Картина «Дві душі» теж фіксує момент руйнації, але в ній руйнується позареальний світ гіперреалістичної предметності, руйнується, перетворюючись на абстрактно-експресіоністське нагромадження кольорових потоків, плям, кубістичних форм, які перебувають на стадії виникнення-зникнення.

Вже в цих роботах, якими художник уперше заявив про себе у столичних виставочних залах, присутній момент руйнації, існує передчуття грядущого хаосу [2]. Однак здорова живописно-колеристична основа надає цим творам уцілому мажорного, життєствердного звучання.

Дещо осторонь від щойно розглянутих і більш пізніх робіт знаходиться картина-триптих «Де ви тепер, кати мого народу» (1989 р.), яка нині є власністю Державного музею українського образотворчого мистецтва. В ній початки хаосу та елементи руйнації відіграють конструктивну роль. Церква, собор, українська сільська хата, велетенська подoba розп'яття з парно симетричними ангелами біля підніжжя, темнолиці народно-іконні святі у світі розкладу, знебарвлення є водночас символами виникнення, відродження, «персонажами» пробуджувальних споминів. Це твір чи не єдиний у М. Бабака, де образ України втілюється також і через тематично-атрибутивні зовнішні фактори [1]. Проте в даному випадку такий підхід виправданий сюжетом, тобто ідеєю твору, в якому Україна постає у світлі тих трагічних подій і явищ, які спіткали її у ХХ столітті.

У композиціях із циклу «Спаляхи сапфірового птеродактиля» (1991 р.) на кону земної реальності зішлись і протиборствують два хаоси – хаос доісторичний і хаос післяісторичний. Цими роботами художник прагне показати, у що має перетворитися наше життя, наш світ, якщо будуть забуті гуманістичні заповіді пророків, усунуті основні критерії духовності, якщо людина відмовиться від своєї споконвічної жертвовної місії. Цими роботами також завершується неоекспресіоністичний період творчості художника [1]. Новий період позначений іконикою і стилістикою трансавангарду. З'являються картини-плакати, у більшості з яких присутні живописні залишки неоекспресіонізму. Отже, його трансавангард далеко не чистий. Бабаку важко залишити живопис, сам принцип живописності. Однак останній в окремих роботах значно послаблюється і втрачає частину своєї змістовності у «полі» трансавангарду з його цитатною образністю та поміркованими прийомами вираження [2].

Проте і тут М. Бабака залишається собою. Його картини нагадують, попереджують, лякають, залякують, закликають. У них культурно-історичне середовище переповнене масою доісторичних потвор. Усі ці потвори – плазуни, амфібії, напівриби-напівчерепахи схожі на пацюків. Хтонічність цих потвор, а саме пацюк та миша у міфах багатьох народів – тварини хтонічні, тобто такі, що мають відношення до підземно-потойбічного світу, а їх масовий вихід на поверхню землі справляє зловісне враження. Це образ або апофеоз натовпу – скажено-злого, спонуканого до дій сліпими колективно-несвідомими інстинктами. Людський розум або панічно тікає від цього натовпу, або летаргічно спить та поступово всмоктується безоднею хаосу. Такими вбачаються картини «Межа» (1992 р.), «На цій землі я вже не дома» (1992 р.), «Смерть воїна» (1992 р.), «Повернення блудних синів» (1992 р.) [1; 2].

На інших картинах цієї серії кількість хтонічних істот регламентована наявністю живописно-декоративних фрагментів («Повернення з полювання» (1992 р.), «Прощай» (1992 р.)). У них також фігурує атрибутика радянських провінційних стендів, дощок пошани, агітаційних видань – трафаретні обличчя Леніна, серпи і молоти. Все це у поєднанні з елементами кітч, маркувальними цифрами, витинанками виливається у зловісний фарс.

Певна невдоволеність собою, що відчувається у трансавангардному циклі картин, була частково компенсована в асамбляжах, але остаточно компенсувалася у поверненні до неоекспресіонізму [1] – картини «Пташиний спів» (1994 р.), «В обіймах віртуальної красуні» (1994 р.), «Печать смерку» (1994 р.).

Доволі виразно та яскраво проявив себе М. Бабака в асамбляжі [1], так званих колажах, («Сад божественних пісень» (1993 р.), «Досвітня сублімація» (1996 р.), «Мистецтво належить народів» (2003 р.)). У своїх роботах художник спирається на багаті надбання Черкащини. Як абстракціоніст – він використовує кольорову палітру народного мистецтва. Як автор асамбляжів – він просто залучає предмети народного мистецтва до власних творів.

Асамбляж, як відомо, зобов'язаний своїм зародженням художникам-дадаїстам, а точніше, реалізації ними висунутої Марселем Дюшаном ідеї «ready made» (готового виробу), тобто набуття реально існуючої уніфікованою річчю певної естетичної цінності шляхом вилучення її до світу мистецтва. Для українського мистецтва асамбляж – явище далеко не характерне, більше того, традиції його тут не багаті, але окремі імена все ж досить яскраві: В. Єрмілов у 20-ті роки, А. Наумець – у 70-ті роки, нарешті геній С. Параджанова, що сповна виявився і в такій його діяльності. І разом з тим, величезний масив української народної культури завжди ховав у собі одвічну схильність до асамбляжності. Заслуга М. Бабака і полягає в тому, що він реалізував цю потенційну можливість і, що особливо цінно, ця реалізація є результатом не просто принагідного заняття на дозвіллі, а високопрофесійного мистецтва [1]. Характерною рисою асамбляжів Бабака є те, що вони не просто поетичні (це доля дуже багатьох робіт, суттю яких було маніпулювання річчю), а наскрізь пронизані саме ліричним світосприйняттям.

Колажі М. Бабака орієнтовані не тільки і не стільки на розуміння, знання, скільки на емоційне сприйняття, у тому числі і завдяки несподіваним контрастам у деяких роботах фрагментів мистецтва з фрагментами мистецтва також, але вже іншого гатунку і характеру. Як правило, емоції, переживання приходять тоді, коли поступово розрадуваний ребус, починає влаштовуватися у ланцюжок подій, фактів, аналогій, і образне мислення переходить від стадії пізнавання до проникнення в сутнісний шар явища, де в кінцевому підсумку все підпорядковано людським почуттям і людським взаємостосункам.

Серед характерних ознак асамбляжів художника слід відзначити чіткість, структурність композиції, майже завжди замкненої у раму, яка у свою чергу скріплюється ще й символічними кутиками –

завершальними елементами [1]. Нерідко композиція будується за принципом ікони: місце житійних сцен навколо образотворчого центру займають клейма зі старими світлинами. Приваблює стриманість інтонації, відсутність будь-якої афектації і пафосності.

Роботи М. П. Бабака зберігаються в Національному художньому музеї України, Дирекції художніх виставок Міністерства культури і туризму України, Дирекції художніх виставок НСХУ, Міністерстві культури і масових комунікацій Російської Федерації та приватних зібраннях багатьох країн світу.

Участь в 2005 р. у 51-й Венеціанській бієнале сучасного мистецтва з національним проектом «Діти твої, Україно» (куратор Олексій Титаренко), де він

представляв Україну, зробила М. Бабака відомими на весь світ [12].

Миколу Бабака завжди вважали найепатажнішим митцем Черкащини. Колись він римував матюки, а зараз узявся відроджувати українські національні святині. У творчості колишнього Бабака були елементи PR-кампаній, адже для того, щоб на тебе звернули увагу, – наголошує митець в одному із інтерв'ю, – ти маєш видати те, що зачепить, на що зреагують [9]. З ім'ям М. П. Бабака поняття провінційності несумісне, бо енергетика його творчості така притягальна, така зваблива і переконлива, що світ, який пропонує митець, через цю енергетику розповсюджується до вимірів космічних, а разом надто близьких до окреслень людського співпереживання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Микола Бабака. Tellerius. Живопис, асамбляж / Микола Бабака. – К., 1999. – 80 с.
2. Найден О. Микола Бабака. Пращучий вогонь та полинялі пустарі небесі / О. Найден // Сучасність. – 1996. – № 1. – С. 125-129.
3. Сідлін М. Небесна хроніка. Проект Миколи Бабака / М. Сідлін // Образотворче мистецтво. – 2004. – № 3. – С. 62.
4. Федорук О. К. Бабака Микола Пантелеймонович / О. К. Федорук // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т. 2. – С. 8-9.
5. Художники Шевченкового краю / Упорядник: Ю. П. Іщенко, І. В. Фізер. – Черкаси : Вид-во «Брама – Україна», 2008. – 127 с.
6. Бабака і Далі: великі з народними! [Електронний ресурс] // Сайт Вікка-Новини. – 2009. – 7 жовтня. – Режим доступу до джерела: <http://www.vikka.ck.ua/ua/news.php?bl=1&pid=6&view=527>.
7. Глібчук У. Небесна хроніка [про Бабака М. П.] / У. Глібчук // Дзеркало тижня. – 2006. – № 11, 25 березня.
8. Китова С. Враження від книги Миколи Бабака та Олександра Найдена «Народна ікона Середньої Наддніпрянщини XVIII – XX ст. в контексті селянського культурного простору» [Електронний ресурс] / С. Китова. – Режим доступу до джерела: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Lfk/2010_9/18.pdf.
9. Мартинова Т. Микола Бабака: «Я патріот не стільки України, як Черкащини...»: Лауреат Шевченківської премії про двадцятирічний шлях до визнання, любов до Черкащини, плани на майбутнє та колишню і сьогоднішню владу / Т. Мартинова // Вечірні Черкаси. – 2010. – № 12, 28 березня.
10. Мартинова Т. 500 святинь з приватної колекції // Сайт РІСУ: Події та люди. – 2004. – 1 березня [Електронний ресурс] / Т. Мартинова – Режим доступу до джерела: http://risu.org.ua/ua/index/exclusive/events_people/789/.
11. Рябець О. У кожній хаті – своя душа: Книга «Народна ікона Середньої Наддніпрянщини XVIII – XX століть» відкриває нову главу в ставленні до іконопису в цілому / О. Рябець // День – 2009. – № 185, 15 жовтня.
12. Сидоренко В. Венеціанське Бієнале і проблеми сучасного мистецтва в Україні [Електронний ресурс] / В. Сидоренко – Режим доступу до джерела: <http://www.mari.kiev.ua/02.pdf>.
13. Слепін О. Ікона та фотографія: лики й обличчя / О. Слепін // Дзеркало тижня. – 2004. – № 50, 11 грудня.
14. Титаренко О. Микола Бабака / О. Титаренко // Галерея. – 2004. – № 4(20).
15. Черкаська обласна Національна спілка письменників України [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела: <http://nspu.ck.ua/>.
16. Бабака М. Їх п'ятеро / М. Бабака // Місто. – 1995. – № 35, 17 листопада. – С. 9.
17. Бабака М. У межах провінції / М. Бабака // Місто. – 1997. – № 1(94), 3 січня. – С. 9.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **П. М. Тригуб**

© О. О. Спіркіна, 2011

Стаття надійшла до редколегії 07.09.2011 р.